

Způsob života jako jev i pojem má své specifické místo v dialektice celku společenské reality i v jejím poznání. Povaha zkoumaného problému je větší-
nou marxistických autorů charakterizována v tomto smyslu již tím, jak defi-
nují vztah způsobu života a společensko-ekonomické formace: tedy tím, že
životní způsob je pojat jako jev, určený touto formací jako svou obecnou
determinantou, současně však i jako její součást, projev její kvality, jako její
vnitřní určenost, předpoklad vývoje.

Na rozdíl od pojmu „společensko-ekonomická formace“, který postihuje ce-
listvost sociálního systému a vzájemnou spjatost jevů a stránek společenského
života vyjadřuje jako obecnou kvalitu určitého vývojového stadia přírodně
historického procesu, je životní způsob abstraktním určením jiného řádu. Lze
jej pochopit jako subkategorii společensko-ekonomické formace, jako moment
její konkretizace. Samozřejmě však jako takový moment postižení reality,
který vzniká v procesu dialektické subordinace pojmů.

Takové pojetí, v němž by životní způsob znamenal jakousi *konkretizaci*
formace *vůbec*, jakýsi všestranný popisný souhrn společenských jevů, byť hie-
rarchizovaný podle subjektů, k nimž může být vztažen, by podle našeho názoru
bylo v rozporu s materialistickou dialektikou jako metodou poznání. Proces
myšlenkové reprodukce reality v určitém pojmu se plně uskutečňuje jen potud,
pokud vychází z reflexe protikladnosti určitých, kvalitativně rozčlenitelných
stránek reality, kterou však vyjadřuje již jako obraz jednoty (spojitosti těchto
stránek) formou syntetizujícího analytického kroku dalšího stupně.

Proto se domníváme, že i syntetický charakter kategorie „způsob života“ –
o němž se v literatuře hovoří – spočívá nikoli ve shrnutí všech stránek společ-
enské reality a „globální“ reprodukci jejich dialektiky, nýbrž v *postižení výrazu*
této dialektiky v určité (specifikované) stránce dané reality.(1)

Způsob života je ovšem reálným, složitým, dialekticky „obsažným“ společ-
enským jevem. Jen jako takový je také stránkou sociální reality. Určitost této
stránky, vyjádřená pojmem, je pak již výsledkem logické syntézy, postihující
reálnou vzájemnou souvislost určitých prvků reality jako podstatnost, vzta-
ženou k dané stránce a touto stránkou projevovanou.

Hledisko určenosti a určitosti způsobu života

Na úrovni nejvyšší obecnosti vyjadřují charakteristiky určité společensko-eko-
nomické formace základní kvality celku sociální skutečnosti – kvality v jednotě

(1) Syntetický charakter kategorie může být ovšem specifikován z různých hledisek. Akcent na tuto povahu pojmu má jiný obsah při vymezení způsobu života jako „systému podstatných rysů charakterizujících činnost národů, tříd, sociálních skupin, individuů v podmínkách určité společensko-ekonomické formace“ [Rutkevič 1976 : 18], než v definici jevu jako „syntetické kvality, vznikající jednotou způsobu výroby a výroby společnosti samé na všech jejích úrovních“ [Charvát 1975 : 88].

základních stránek společenského pohybu, v jednotě produkce a produktu tohoto pohybu, produkce a sebeprodukce společnosti (a tudíž produkce a sebeprodukce v jednotě jejích tříd, skupin, individuí) atd. Společensko-ekonomická formace jako systém společenských jevů a vztahů je však touto jednotou v protikladnosti svých stránek a je tvořících jevů. Jako historický makrosociální jev se z této protikladnosti také vyvíjí. Proto i její myšlenková reprodukce spočívá na postižení protikladnosti v jednotě jejích stránek, jejich kvalitativní určitosti – v obecně abstraktním a konkrétně historickém smyslu. Z hlediska celku své struktury a dynamiky je společensko-ekonomická formace vymezována celou řadou protikladných párových určení, která přinesl vývoj poznání. Kromě společenských sil a vztahů, základny a nadstavby či třeba způsobu výroby a způsobu sociální výroby (Charvát) atd. k nim patří koneckonců také *podmínky života a způsob života*. Každý z těchto momentů je pak dále reprodukován (jako relativně samostatný předmět zkoumání – jev i pojem) jednak cestou dalších určení v poloze protikladu, v němž tvoří jeden ze dvou pólů vyjádření jednoty reality, jednak (a v jednotě s předchozím) také logickými prostředky, které vyjadřují vzájemný vztah mezi rozdílnými druhy polárních určení reality.

Především však tyto momenty představují abstrakce dvou stránek pohybu reality.

Zůstaneme-li v poloze protikladu způsobu a podmínek života, je způsob života také protikladem *protikladu* svých podmínek. Způsob života se pak jeví i jako moment v průběhu změny jejich kvality, protikladu i rozporu.

„Pokud uvažujeme věci jako jsoucí a neživé, každou pro sebe, vedle sebe a po sobě, nenarazíme u nich ovšem na žádné rozpory. Nacházíme tu jisté vlastnosti, které jsou zčásti společné, zčásti různé, dokonce si vzájemně odpovídají, ale v tomto případě jsou rozděleny na různé věci, a proto v sobě neobsahují žádný rozpor. V celé oblasti takového uvažování vystačíme s obvyklým, metafyzickým způsobem myšlení. Ale úplně jinak to dopadá, jakmile uvažujeme věci v jejich pohybu, v jejich změně, v jejich životě, v jejich působení na sebe navzájem. Tady se ihned dostáváme do rozporů. Sám pohyb je rozpor... A neustálé kladení a současné řešení tohoto rozporu je právě pohyb...“ [Marx, Engels 1966 : 132].

Proměna určenosti (determinace) toho či onoho jevu společenské skutečnosti v jeho určitost je řešením rozporu, který určenost jevu obsahuje. Logická syntéza je pak řešením tohoto rozporu v „logice pojmu“, odrazem jeho řešení v „logice věci“. Kategoriální aparát, resp. poznání, se prohlubuje proto natolik, nakolik sleduje a zachycuje tuto transformaci – neboť právě jí se děje pohyb a to také pohyb kvalitativní změny v realitě, vývoj reality.(2)

(2) V průběhu logické analýzy kategoriálního obsahu – říká M. V. Bakurija – „je třeba vymezit takovou souvislost mezi kategoriemi, aby nás logický vývoj myšlení přivedl k určité jednotě protikladů jako momentu obsahu logické určenosti kategorie... Není však možné redukovat způsob vymezení kategorie jen na tento moment, protože tu dominuje negativní stránka vztahu a zůstáváme na stupni negativní dialektiky. ...Když postavíme kategorie do protikladu, zjistíme, že kategoriální subordinace má vzestupný charakter a že logický vývoj se uskutečňuje prostřednictvím vzájemných přechodů kategorií. Probíhá tu logická syntéza. ...Nemáme tu formálně logickou rodově druhovou subordinaci..., ale subordinaci dialektickou, tj. syntetickou subordinaci, subordinaci obsahu protikladných kategorií třetí kategorii v podobě jejího vlastního momentu. ...Logický následující moment dialektické subordinace je obsahově konkrétnější a vyjadřuje historický stupeň prohloubení poznání objektivní skutečnosti“ [Bakurija 1973 : 114–115].

Ne tedy záměna určenosti za určitost, nýbrž *proměna určenosti v určitost* je osnovou, na níž se utváří jev i pojem „způsob života“. Takto vyjádřená osnova je ovšem pouze výchozím obecně abstraktním „zápisem“ pohybu reality, vyjadřujícím zprostředkovanost vývoje těch či oněch jevů jevem jiným a vyjadřujícím tento jev jako protiklad, který ztrácí svůj obsah mimo souvislost s jevy, jejichž vývoj zprostředkuje.

Z hlediska tohoto vymezení a pojmů, s nimiž se při analýze kategoriálního obsahu běžně pracuje, by způsobem života mohlo být cokoli. Lze uvažovat o daném jevu například jako o systému společenských vztahů subjektů různého řádu, o systému jejich potřeb, činností atd., neboť každý z uvedených obecných prvků se jeví jako zprostředkující element vývoje prvků ostatních.

Rozhodnutí o obsahu pojmu „životní způsob“, byť „jen“ ve smyslu kvality jako obecné difference určitého jevu od jevů ostatních, není a nemůže být věcí libovůle. Určení „hranice“ způsobu života jako jevu a jeho vnitřní dialektiky není ovšem také záležitostí jednorázového logického postupu.(3) Obojí ostatně potvrzuje celý dosavadní vývoj marxistické badatelské práce, zaměřené k pojmovému uchopení způsobu života, v němž se v rozmanitosti pohledů i protikladnosti stanovisek koneckonců projevuje či prosazuje jak základní shoda pojetí, tak logika dalšího řešení dané problematiky.

Pomineme-li různé konfúzní formy, lze z mnohotvárnosti dosavadních přístupů vyčlenit v zásadě tři typy (konstrukty) pojetí a vymezení životního způsobu, na jejichž souvislosti — mnohem spíše než následnosti — můžeme dokumentovat nebo argumentovat logiku zrání daného pojmu.(4)

V prvním typu pojetí je pod pojem životního způsobu subsumován souhrn všech jevů společenského života. Pojem sám je specifikován pouze tím, že dané jevy (resp. prvky) jsou pojaty a zkoumány ve vztahu k určitému subjektu (resp. formování a rozvoji tohoto subjektu). Pojem je tudíž vymezen pouze protikladem obecného a zvláštního (ev. jedinečného) v realitě, který determinaci způsobu života vyjadřuje jako určenost atributů reality vázané k danému subjektu atributy reality subjektu vyššího řádu (společnosti). V tomto ohledu zůstává obecný protiklad produktu a produkce v životním procesu skryt uvnitř pojmu, není logicky (pojmem) vyjádřen a řešen. Způsob života je pak následně pojat jako určenost subjektu samého, avšak tak, že protiklad objektivního a subjektivního je transponován pouze do formy protikladu „způsob života subjektu — subjekt“. (Tím zůstává v pojmu skryt i procesuální charakter jednoty objektivního a subjektivního.) Způsob života je proto charakterizován jako způsob zařazení toho či onoho subjektu v celku společenského životního procesu.

Jakmile však je takto vymezený pojem analyzován z hlediska svých prvků, nutně vystupuje do popředí problém jejich základního protikladu: Činnost začne být posuzována jako prvek kvalitativně odlišný již tím, že se jeví jednak

(3) V této souvislosti chceme připomenout, že obtíž s operacionalizací definic jevu nespočívá v jejich „teoretičnosti“, nýbrž v jejich nevyzrálosti. Přirozený tlak z empirické roviny pak nutně vede ke vzniku takových tzv. pracovních definic, které fakticky nenavazují na obecně teoretické vymezení jevu, popřípadě toto vymezení nahrazují. Avšak teprve s růstem logické zřetelnosti prvků a vazeb mezi nimi, vymezujícími zkoumaný jev, rostou také možnosti a poznávací hodnota operacionalizačních postupů.

(4) V této stati navazujeme na některé již dříve publikované závěry [Růžička 1979].

jako výslednice prvků ostatních, jednak jako prvek neexistující nezávisle na vědomí a vůli daného subjektu. Tím ovšem staví pro řešení pojmu dva nové protiklady — protiklad jevů reality existujících nezávisle na daném subjektu, a jevů, jejichž nositelem je subjekt sám; v rámci posledních pak protiklad jevu, který představuje vlastní proces formování subjektu, a jevu představujícího jeho výsledek jako moment rozvoje (dispozice) subjektu.(5)

V druhém typu pojetí je způsob života (ve vztahu k celku společenské reality) určen prvkem činností. Znamená to tedy, že pojmem způsobu života je životní proces, resp. jednota jeho stránek a elementů, artikulován na bázi obecného protikladu podmínek činností a činností samých. Tedy pouze v prvotní analytické formě. Tímto pojetím ovšem již dochází ke změně významu specifikace pojmu z hlediska jeho vztahu k subjektu: Životní způsob charakterizovaný jako způsob činnosti určitého subjektu v daných podmínkách se od svých determinant odlišuje (na rozdíl od předchozího pojetí) také z hlediska obecné skladby elementů, přičemž jeho nositelem je již daný subjekt sám. Tím se mění i jeho význam jako určenosti (předpokladu) rozvoje reality, neboť díky této specifikaci znamená moment formování subjektu také v obecném smyslu — nejen vůči svému nositeli, ale i vůči jiným subjektům. Vyjadřuje tedy i zpětnou vazbu ke společnosti, což jednak mnohem více naplňuje společenský smysl zkoumání způsobu života, jednak (spolu s tím) vnáší nová závažná hlediska pro jeho posouzení a pojetí.(6)

Způsob života v tomto vymezení je ovšem sice chápán jako výslednice působení svých podmínek (ostatních prvků reality), ale zůstává ještě v poloze „negativní“ kategorie. Opustit tuto polohu znamená odpovědět na otázku, co je to „způsob činnosti“ — čili zkoumat i v obecné rovině dialektickou obsažnost

(5) Pro řadu přístupů tohoto typu je východiskem představa, že řešení otázky dialektické jednoty objektivního a subjektivního z hlediska životního způsobu (či — jinak řečeno: odstranění absence objektivního v daném pojmu) stojí a padá na začlenění podmínek života pod kategorii „způsob života“: „Jedni autoři pojem způsob života svádějí pouze k formám životní činnosti, to jest k subjektivní stránce způsobu života... Podmínky životní činnosti, objektivní stránku způsobu života, považují za vnější faktory, určující subjektivní stránku... Druzí naopak způsob života převádějí k objektivním podmínkám...“ Problém je v tom, říká dále I. V. Bestužev-Lada, „že takové přístupy jsou nedostačující. Ve způsobu života lidí tvoří formy a podmínky životní činnosti dialektickou jednotu subjektivního a objektivního“ [Bestužev-Lada 1975 : 5]. Vzhledem k uvedenému typu pojetí nelze mít proti tomuto stanovisku námitky.

Podle našeho názoru je však třeba vycházet z celku životního procesu. V něm subjektivní stránka není vyčerpána tím, co je „produkcí“ subjektu. Je tu také „produkt“ ve významu subjektivní podmínky. Samy podmínky tudíž — vrátíme-li se k závěru Bestuževa-Lady — tvoří jednotu objektivního a subjektivního, a „produkce“ subjektu (životní činnost) je také sama touto jednotou. Zůstává tedy otázka, jak jsou podmínky a činnost samy o sobě jednotou objektivního a subjektivního. Tuto otázku ovšem lze odpovědět jen současně s řešením otázky jednoty činností a podmínek činností, v níž tyto momenty vystupují vůči sobě jako protiklady.

(6) Pro ilustraci smyslu tohoto závěru je užitečné se vrátit k již uvedenému příkladu vymezení kategorie způsobu života jako „syntetické kvality“. F. Charvát tuto charakteristiku pojmu spojuje s postižením *podstaty působení* subjektu „vně sebe“ i „na sebe sama“. Tím, že v tomto smyslu váže pojem k činné stránce toho či onoho subjektu, může také způsob života společnosti označit jako synonymum způsobu společenského vývoje [Charvát 1975 : 88]. „Dialekticko-materialistické pojetí sociálního determinismu dovoluje pohlížet na společenskou zákonitost jako na logiku samotné činnosti lidí a objasnit, že činnost lidí má nutný a objektivní charakter, že jedině v jejím průběhu se také utváří společenská zákonitost“ [Uledov 1975 : 36].

prvku „činnost“, kterou tento prvek nabývá jen z jednoty se svými předpoklady a z charakteru jejich jednoty. To samozřejmě předpokládá nejen další obecně analytické, ale i syntetizující, na analýzu navazující kroky.

Třetí typ pojetí vyjadřuje obecný protiklad životních podmínek a způsobu života opět jiným způsobem. Aniž to bývá v jemu odpovídajících přístupech výslovně řečeno, je pojem způsobu života postaven na odlišení těch jevů (a prvků), jimiž se subjekty *bezprostředně* projevují. Jinými slovy, je akcentována skutečnost, že bezprostřední projev života subjektů různého řádu lze spatřovat a vyjádřit ve více než jediném prvku — tzn. nejen v činnosti, ale i v takových prvcích, jako je vztah, potřeba apod. Tyto prvky proto vymezují pojem způsobu života jako soustavu obecných komponentů *životního projevu*(7) určitého subjektu — tj. komponentů neexistujících v realitě nezávisle na daném subjektu a znamenajících tak určité (a vzájemně související) aspekty „žitých“ forem jeho existence.(8)

Význam tohoto typu pojetí však nespočívá ani tak v nové, prvkově rozvinutější podobě vyjádření jevu; spočívá mnohem více v tom, že je již fakticky „vztahovou“ formou rozčlenění pohybu reality. Samy vyčleněné prvky je totiž nutné chápat (gnoseologicky vzato) jako *synteticko-analytické* prvky, které jsou na jedné straně již určitou logickou syntézou a konkretizací dialektiky životního procesu, na druhé straně pak — v rovině, kterou jsme označili jako životní projev — analytickým základem syntézy další.(9) Jde tu tedy o to, že určitost

(7) V tomto ohledu můžeme pojem „životní projev“ považovat (i pro další naše úvahy) za určitý meziprodukt logických postupů směřujících k vymezení pojmu „způsob života“.

(8) Ve většině definic tohoto typu zůstává nevyjasněno místo daných prvků v obsahové struktuře způsobu života. Jen ojediněle se vyskytuje zřetelné odlišení vnější determinace a vlastní stránky životního projevu (v uvedeném smyslu) [Filipcová-Filippec 1976 : 234]. Tyto skutečnosti jsou patrné i z pokusu o souhrnnou bilanci těchto přístupů, v němž se například konstatuje převažující shoda vymezení obsahové struktury způsobu života na „čtyřech základních oblastech společenské existence“, jimiž jsou: „1. soustava životních činností a aktivit ve všech sférách života; 2. proces tvorby a uspokojování životních potřeb; 3. soustava sociálních a ekonomických vztahů, do nichž lidé při těchto činnostech vstupují; 4. systém životních hodnot, idejí a norem, které životní aktivity orientují a regulují“ [Celková 1975 : 34–35]. Autoři této bilance přitom právem upozorňují na složitost vymezení obsahové struktury pojmu. A přestože jde, jak zdůrazňují, o přehled ve zjednodušené podobě, nestírají v něm nedostatky mnohých definic a s nimi spjatou potřebu pokročit od vyčlenění daných prvků k vyjasnění jejich místa ve vymezení kategorie způsobu života. (Z tohoto hlediska můžeme pro ilustraci poznamenat k danému přehledu alespoň tolik, že sice všechny oblasti jsou v bilancovaných definicích posuzovány pod zorným úhlem činnosti, avšak například druhá z oblastí vyjadřuje — „procesuální“ terminologií — totéž co první; u třetí oblasti není patrné, zda reprezentuje stránku determinant či také současně komponentů; totéž pak v podstatě platí i pro čtvrtou oblast, kde jde také o to, zda prvky jsou chápány jako určitému subjektu vnější nebo již tímto subjektem osvojené či vytvořené; atd.)

Výše vyčleněnými prvky a pojmy se ovšem stěží uzavírá okruh těch, které hrají v řešení problematiky způsobu života důležitou roli. Příkladem může být pojem zájmu, který nabývá na významu přinejmenším tehdy, je-li způsob života charakterizován z hlediska vztahu různých subjektů.

(9) V jakém smyslu jsou „čtyři klíčové kategorie vyjadřující vnitřně propojené stránky způsobu života lidí: lidské činnosti, potřeby, vztahy, hodnoty a normy“ [Filipcová-Filippec 1976 : 250] dialekticky obsažnými pojmy a výsledky určité logické syntézy, a současně výchozími elementy další logické operace, lze doložit na příkladu pojmu „potřeba“: Základem potřeb je vztah objektivní závislosti na podmínkách

každého z těchto prvků (představující již výraz, transformaci jistých předpokladů – určenosti prvku) se v rámci životního projevu, tj. celé soustavy daných prvků, proměňuje v určenost, jež je bezprostředním východiskem dalšího vymezení kategorie životního způsobu. Každý z komponentů životního projevu vystupuje také v roli podmínky komponentu jiného, je – řečeno Marxovými slovy – tím druhým, zprostředkovává ten druhý a vytváří sebe jako ten druhý. Přičemž vystupuje v roli podmínky již jako určitý *modus vztahu*.

Vytyčení problému určenosti a určitosti jevu má ve zmíněných synteticko-analytických prvcích zřetelný obsah. Z hlediska postižení jejich souvislosti jde kupříkladu o to, že potřeba jako kategorie vyjadřuje souvislost životních podmínek (tj. elementárních podmínek – objektivních a subjektivních) jako rozpor. Činnost pak znamená řešení (resp. pohyb) tohoto rozporu (resp. souvislosti) životních podmínek.

Další krok dialektické pojmové subordinace může být ovšem uskutečněn na bázi kteréhokoli z uvedených prvků, ne každý nás však dovádí k pojmu životního způsobu.⁽¹⁰⁾ V každém typu pojetí způsobu života patří, více či méně

a prostředcích určitých činností, přičemž samy potřeby pak vystupují jako výraz a moment procesu jejich reprodukce (tj. i kvalitativní a kvantitativní změny) [srovnej Hruza 1974 : 800–801]. Souběžně s tím také platí, že „potřeba... předmětu, kterou spotřeba pocituje, se vytváří jeho vnímáním“ [Marx]. Subjektivní dimenze dané závislosti, kterou potřeba vyjadřuje, má tudíž svoji objekt-subjektivní určenost v činnosti samé, která se jednak projevuje, jednak pak dále uchovává – jako „předmět pro činný subjekt“ – mnohostranným způsobem. „Je-li jasné,“ – říká Marx – „že výroba poskytuje předmět spotřeby vnějšně, je tudíž právě tak jasné, že spotřeba klade předmět výroby *ideálně*, jako vnitřní obraz, jako potřebu, jako pohnutku a jako účel. Vytváří předměty výroby v jejich ještě subjektivní formě. Bez potřeby není výroba. Ale spotřeba reprodukuje potřebu. ... Výroba nejen dodává potřebě materiál, ale dodává také materiálu potřebu.“

Marx tu však – a to je i pro další náš výklad podstatné – spolu s vyjádřením jednoty protikladů určité stránky dialektiky společenské reality dále rozvíjí metodu myšlenkové reprodukce pohybu této reality: Výroba vyrábí spotřebu „1. tím, že jí vytváří materiál; 2. tím, že určuje způsob spotřeby; 3. tím, že vytváří ve spotřebiteli potřebu. Jejímž předmětem jsou výrobky, které vytváří teprve ona sama. Vyrábí tudíž předmět spotřeby, způsob spotřeby a pohnutku spotřeby. Právě tak vyrábí spotřeba *schopnost* výrobce tím, že jej podněcuje jako potřebu určující účel“. Společenský životní proces je tu reprodukován jednak jako jednota dvou protikladných momentů (tj. výroby a spotřeby – kdy „každá z nich je nejen bezprostředně tou druhou a nejen tu druhou zprostředkovává, nýbrž každá z nich vytváří tu druhou tím, že se dovršuje; vytváří sebe jako tu druhou“), jednak jako rozklad aspektů, v nichž se odráží a artikuluje jejich vzájemný vztah [Marx 1971 : 45–47]. Marx přitom v daném rozkladu zřetelně odlišuje aspekt subjektu vnějších i vnitřních *podmínek* a vlastní *způsob* (zde) spotřeby, vůči němuž pak uvedené podmínky mohou být pojaty jako jeho *určenost*.

(10) Např. „optika“ potřeb souvisí, podle našeho názoru, s pojmem životní úrovně. V protikladu potřeb a jejich podmínek se pak činnost jeví jako vztahová forma určenosti potřeb. Naopak s činnostmi jako specifikujícím aspektem životního způsobu souvisí potřeby jako vztahová forma vyjádření určenosti zkoumaného jevu. Jestliže nejběžnější pojetí chápe „životní úroveň jako stupeň rozvoje materiálních, sociálních a kulturních potřeb obyvatelstva a míru jejich uspokojování ve vztahu k objektivním životním podmínkám, které společnost pro tento proces utváří“ [Celková 1975 : 61–62], klade tím evidentně „řez“ posouzení společenské reality do roviny protikladu potřeb a *jejich* podmínek – tj. elementů reality, které jako podmínky jsou dány ne jakkoli, ale logikou utváření daného prvku.

Zatímco, jak se oprávněně zdůrazňuje ve výše citované publikaci, „v kategorii způsobu života prolínají životní potřeby do celkové struktury podmínek“ [Celková 1976 : 73], spadají – zcela ve shodě s Marxovým rozkladem – s potřebami jako určujícím prvkem do struktury předpokladů „jak předmětné smyslové, materiální podmínky života subjektu, tak způsob činnosti, kterým si ... může a musí tyto podmínky

výslovně, centrální místo činností. I z hlediska třetího typu je tento prvek charakterizován jako dominantní, určující, strukturotvorný atd. — což již samo o sobě by mělo naznačovat, že vymezení pojmu „způsob života“ je dáno „optikou“ právě prvku „činnost“.

Ontologickou „příčinou“ určení činnosti jako prvku vymezujícího způsob života je sama základní povaha pohybu společenské reality: Životní proces toho či onoho subjektu není pouhým „pohybem v kruhu“, v němž se jeho základní stránky a složky (produkty: podmínky — aktivity — produkty: podmínky) reprodukují ve stále stejné kvalitě.(11) Ve společenském životním procesu dochází ke změnám každého prvku, včetně činností. Avšak právě činnosti jsou tím prvkem, kterým jsou změny uskutečňovány, a v tomto smyslu představují proto zvláštní kvalitu ve společenské realitě. Jsou všeobecným „podmětem“ životního procesu, který uskutečňuje jednotu reality jako jednotu *společenské* reality a rozvoj subjektu (jedince, sociální skupiny, třídy, společnosti) jako společenského subjektu.

Teprve činností určitého subjektu se ten či onen jev proměňuje v plném smyslu v podmínku života tohoto subjektu, protože podmínka života se jako podmínka dovršuje jen jako činnost. Neboť to, „že měnění okolností a lidská činnost spadají vjedno, lze pojímat a racionálně pochopit jen jako *převraccující praxi*“ [Marx-Engels 1958 : 18].

Činnosti jsou tedy takovým obecným prvkem životního projevu subjektu, který v realitě představuje *existenci subjektu jako pohyb*, avšak nikoli jako bezobsažný pohyb, nýbrž jako určitý způsob souvislosti, interakce věcí a lidí, subjektů různého řádu, vnějších a vnitřních dispozic života subjektu — prostě: *způsob života*.

Avšak způsob života, jako takto vymezený jev a určitá kvalita v realitě, má vždy svůj konkrétní, konkrétně historický obsah — a tudíž i v tomto smyslu určitou kvalitu. Kvalita, resp. kvalitativní určitost způsobu života, může být však v tomto významu vyjádřena z více hledisek a rovin konkretizace.(12) V základní rovině daného významu je způsob života určen obecnou kvalitou společensko-ekonomické formace, charakterizující jednotu všech základních stránek společenského pohybu dané historické etapy. Vztahem k subjektům různého řádu, a dále i k jednotlivým fázím vývoje formace, se pak konstituují odvozené významové roviny kvalitativní určitosti životního způsobu. Společně se základní rovinou tak vyjadřují kvalitativní shodu i kvalitativní odlišnost způsobu života určitých subjektů jako určitý sociální obsah jevu.

osvojovat“ [Abrahamovičová 1976 : 921]. Jen v tomto smyslu se také pojmy způsobu života a životní úrovně „překrývají“ a jen na tomto základě, jak se domníváme, může být racionálně precizován jejich vzájemný vztah.

(11) Pokud tu hovoříme o kvalitě či kvalitativních změnách (jde tu samozřejmě již o sociální, konkrétně historický obsah daného jevu reality a nikoli o obecnou diferenci jevu od jevů jiných), neznamená to, že může být opomíjena kvantitativní stránka problému. Poznávání způsobu života i jeho determinant vždy předpokládá — na různých úrovních konkretizace — interpretaci v jednotě kvalitativních a kvantitativních charakteristik.

(12) S tímto významem bývá spojován i pojem „kvality života“, považovaný někdy za subkategorii pojmu způsob života. Jím se však, podle našeho názoru, neoznačuje nic jiného než způsob života jako určitá kvalita. Lze proto zcela souhlasit s názorem M. N. Rutkeviče, že je vcelku „možno se obejít bez tohoto termínu“ a že je vhodnější dávat přednost tomu „mluvit o způsobu života, jeho kvalitativní určitosti, jeho kvalitativní změně“ [Rutkevič 1976 : 17]

Tento obsah jevu však spočívá, jak již bylo řečeno v nejvyšší rovině obecnosti, teprve ve vlastní *skladbě činné* „reakce“ na životní podmínky a v její *kvalitě jako vztahu ke svým předpokladům* (ať již chápaným v diferenciací rovině objektivních a subjektivních podmínek nebo v rovině subjektu jako nositele a subjektů ostatních).(13)

Způsob života subjektu toho či onoho řádu je ovšem poznatelný jen z celku společenského životního procesu. Lze jej postihnout jen v jednotě poznání toho, jak jsou životní podmínky jako společenské dispozice produkovány (nebo zprostředkovány produkcí) jednotlivými třídami, sociálními skupinami, jedinci, a toho, jak se stávají dispozicemi těchto subjektů, v jaké míře jsou jim předávány vztahovým „organismem“ společnosti a v jaké míře tedy mohou být těmito subjekty osvojovány.(14)

Objektivní a subjektivní stránka v životním projevu. Způsob života

Podmíněnost způsobu života určitého subjektu je v podstatě dvojí. Ta, kterou je — jako činný subjekt — zařazován objektivním uspořádáním společenské skutečnosti, a ta, kterou se v rámci tohoto uspořádání zařazuje sám. Souvislost obou lze pak vyjádřit tak, že objektivní (sociální) podmínky „mají vliv na reálný způsob života konkrétních subjektů společenského života prostřednictvím systému ideologických orientací, projevujících se ve vztahu k těm či oněm hotovým vzorům jednání nebo ve vlastní tvorbě ideálního modelu jednání“ [Butěnko-Cipko-Kiselev 1975 : 13].(15)

Odpověď na to, jak se uskutečňuje uvedený vliv a s ním i životní orientace (koncepce života) určitého subjektu jako diferencující faktor životního způsobu, nelze hledat jinde než opět ve způsobu života. Příčinou utváření a změn objek-

(13) S ohledem na určenost způsobu života společensko-ekonomickou formací lze proto i říci, že badatele způsobu života „zajímají formační rysy (formy vlastnictví, sociální instituce, úroveň rozvoje výrobních sil atd.), ale zajímají jej pouze jako faktory určující objektivní možnosti (hranice, prostředky) jednání subjektů, v jejichž rámci existuje jeho variantnost, určená kombinací množství různých podmínek“ [Butěnko-Cipko-Kiselev 1975 : 5].

Pro naznačení problému určitosti způsobu života lze odkázat alespoň na skutečnost obrazně označovanou jako „diktát kapitálu“, která je shodně platná pro všechny společenské subjekty a přesto diferencované k nim hluboce protikladná ve svých důsledcích. Tato „obecná určenost“ životního způsobu je základem nejen jeho shodných kvalit, ale také faktorem reprodukce kvalit odlišných i faktorem vzniku protikladných rysů ve způsobu života různých subjektů (ve vztahu k jiným subjektům) — protikladných právě společenskou funkcí určitých jeho prvků, která již přestala být funkcí kapitálu jako základního společenského vztahu a stala se funkcí tvorby kvalitativně nového vztahového základu společnosti.

(14) Jak je patrné, jde tu také o určitou formu vyjádření determinací souvislosti mezi způsobem života společnosti a způsobem života subjektu nižšího řádu, naznačenou již v charakteristice prvního typu pojetí daného jevu.

Diference mezi významovou rovinou kvalitativní určitosti způsobu života společnosti vcelku a způsobu života ji tvořících subjektů je — jak známo — některými autory postihována užitím pojmu „životní styl“ [Huláková 1973 : 388 an.], přičemž někdy bývá tento pojem také charakterizován jako jevová forma způsobu života, chápaného opět jako způsob zařazení (postavení) subjektu v procesu společenského života [Manz 1972 : 294].

(15) Uvedená charakteristika této souvislosti konstatuje ten základní fakt, že životní orientace určitého subjektu, jeho koncepce života *není libovolná*, stejně tak jako není libovůlí jí odpovídající volba a realizace forem způsobu života. Nevysvětluje však ještě, jak je tato koncepce života — jako specifický společenský jev a *diferencující faktor* způsobu života — možná. Ba ani nevysvětluje, proč není libovolným jevem.

tivních a subjektivních podmínek života nejsou podmínky samy, nýbrž teprve jejich vzájemné působení, jejich vzájemná — protože jde o podmínky lidské a společenské — *činná* souvislost.

Rozdíly ve způsobu života, ve formování systému pohnutek a v jim odpovídajících činnostech — říká A. S. Cipko — jsou „spjaty nejen s tím, že různí lidé skutečně žijí v různých ‚oblastech‘ reálné skutečnosti, ale i s tím, že jedny a tytéž stránky nebo fakty jsou lidmi začleňovány do nestejných významových kontextů a jsou různě interpretovány“ [Cipko 1976 : 51].(16) To však nemůže znamenat, že způsob této činné souvislosti obou druhů podmínek spočívá jediné nebo především v reflexi, v myšlenkovém ztvárnění objektivní reality — tedy v činnosti, která bývá (na rozdíl od předmětné činnosti) chápána jako operování se znaky, s duchovními statky (a označována jako činnost informační) [Grušin 1977 : 29].

Především je však zřejmé, že pro pochopení dynamiky způsobu života nestačí odlišovat jen činnost a životní podmínky, popřípadě v rámci životních podmínek subjektu vnější a subjektu vnitřní (a v tomto smyslu objektivní a subjektivní) dispozice. Je třeba odlišit také základní *stránky* aktivního projevu subjektu, chápáné jednak jako bezprostředně předmětná produkce, jednak jako produkce myšlenková, a v návaznosti pak odlišit objektivní a subjektivní podmínky nejen hlediskem *relace* (tj. vždy vůči konkrétnímu subjektu), ale i hlediskem *povahy produktu* aktivity vědomého subjektu. Jen tak je možné blíže postihnout základní skutečnost, že determinace činné stránky životního projevu také prochází vědomím daného subjektu, realizuje se za účasti vědomí (dokonce i v podobě vědomí této determinace), a tudíž tomu odpovídajícím způsobem.(17)

Objektivní a subjektivní podmínky, stejně jako jiným hlediskem rozlišené aktuální společensky dané podmínky a podmínky vzniklé jako výsledek celkového vývoje subjektu (jako „sedimenty“ jeho vlastní životní dráhy), představují možnosti života subjektu pouze jako určitá *možná* jednota, protiklad i rozpor. Jakkoli se pak tyto podmínky převrací v aktivity a aktivity opět v podmínky, není to jen pouhá obnova výchozího stavu, v níž by byl subjekt prostou „hříčkou“ svých determinant, ale *uchování i změna determinace*, resp. její uchování

(16) Cipko zde cituje V. G. Asejeva [Asejev 1974 : 131].

Pro úplnost objasnění smyslu vyjádřeného stanoviska je třeba jej doplnit alespoň ještě jedním závěrem: „Objektivním základem pro určení koncepce života té které osobnosti, sociální skupiny, třídy je jim odpovídající systém elementárních a vyšších potřeb, vyjádřený v odpovídajících zájmech“ [Butěnko-Cipko-Kiselev 1975 : 14].

(17) Kombinace obou hledisek rozlišení podmínek života vylučuje ztotožňování významu „subjekt-podmínka“ s významem „subjektivní podmínka“, či přesněji, umožňuje (protože pojem „subjektivní“ je relativní, resp. relační charakteristikou) dvojí smysl významu „subjektivní podmínka“. Dovoluje tedy jednak charakterizovat ty životní dispozice, jejichž nositelem je určitý subjekt, jako dispozice vůči danému subjektu dílem subjektivní a dílem objektivní, jednak takto pojaté subjektivní dispozice vůči jinému subjektu i jako dispozice objektivní.

Uplatnění obou hledisek ve zkoumání způsobu života není samoučelné, neboť — jak je zřejmé — právě vědomí toho či onoho subjektu (k němuž může být pojem „subjektivní“ bezesporu vztažen v obou významech) je v tomto případě vhodné chápat nikoli nerozlišené jako součást vlastností subjektu (subjektivních podmínek v širším smyslu), ale jako vlastní subjektivní dispozice (subjektivní podmínky v užším smyslu). Diference mezi podmínkami vzniklými jako bezprostřední produkt předmětné přetvářecí činnosti a subjektivními podmínkami v uvedeném smyslu je závažná a nemůže být ponechána stranou.

S významy odpovídajícími kombinaci obou hledisek se tudíž pracuje i v následující části stati.

a naplnění ve změně. Přičemž změnou je již sama činnost jako produkce změn v determinantách — i jako produkce rozporu, produkce determinant změn.(18)

Aktualizace objektivních předpokladů jako podmínek života subjektu předmětnou činností — a to především předmětnou přetvářecí činností — je dána nejen těmito podmínkami, ale i tím, že subjekt volí v rámci možností, které mu tyto podmínky poskytují. Tato volba spočívá pak v určitých subjektivních předpokladech jako již určité specifické formě transformace objektivní determinace, která není pouhým „přepisem“ objektivní reality ve vědomí, ale opět výsledkem výběrové a přetvářecí aktivity (svého druhu), aktivní interpretací obsahující také záměr a cíl.

To, co je pro určitý subjekt objektivní realitou a podmínkou života (včetně společenského, resp. třídního nebo skupinového vědomí — pro případ individua, jiné skupiny apod.), je tudíž aktivitou tohoto subjektu transformováno jednak v novou, přetvořenou objektivní realitu, jednak současně v idealitu (subjektivní realitu) — v nutný modus osvojení objektivní reality. Jde tu o neustálý proces přeměny objektivní determinace aktivity subjektu v determinaci subjektivní (i naopak), přičemž subjekt jako společensky daný a vědomý činitel každou z těchto determinací „nese“ *jen v jednotě základních stránek své aktivity*, což znamená mimo jiné také v jednotě *volby a tvorby*.(19)

Tak také — způsobem této činné jednoty — subjekt projevuje svoji společenskou podstatu. Kvalita tohoto projevu nespočívá jen v proměně determinace v určitou skladbu aktivit subjektu, ale také v proměně determinace v *intenci*, v reálnou zaměřenost těchto aktivit. Intence — jako (především relativně stálá) charakteristika aktivity subjektu — není vlastností ani pouze objektivních, ani subjektivních podmínek, i když v nich má své zakotvení. Má objekt-subjektivní charakter — stejně tak jako aktivita subjektu, kterou charakterizuje.

Jestliže ovšem jsou v celém souhrnu podmínek života subjektu rozhodující společenské determinanty (kvalita základních sociálních determinant), pak i z hlediska přeměny determinace v intenci je rozhodující způsob osvojení a aktivní výraz těchto determinant. Z hlediska způsobu života je základním aspektem intence tedy to, *co je v ní společensky obsaženo a co se jí společensky prosazuje*.

S tímto aspektem je právě spojena jedna ze základních otázek problematiky způsobu života — otázka utváření a vývojové změny jevu, tj. otázka *procesu*, *v němž se nahodilost nového stává nutností a nutnost se proměňuje v nezvratnost*.

Možnost výpovědi o konkrétním obsahu jevu „způsob života“ (určitého sub-

(18) Z hlediska podmínek života je způsob osvojení podmínek subjektem vlastním zdrojem jejich uchování nebo změny (bezprostředně nebo zprostředkovaně v závislosti na aktivitách jiných subjektů). A to buď tak, že uchovává kvalitu podmínek jejich prostou reprodukcí (tj. i tím, že tyto podmínky svou činností subjekt obnovuje jako *své* podmínky — že je prostě užívá) či reprodukcí rozšířenou, nebo tak, že dává vzniknout postupně nové kvalitě podmínek (a tím i novému rozporu v podmínkách a pak i odpovídajícímu novému činnému projevu).

(19) Nebo též v širším smyslu, v jednotě *volby a realizace*, což pak vnáší i otázku *rozporu* volby a realizace forem životního projevu, protože ve vztahu k realizaci se objektivní podmínky transformují ještě jinak než ve vztahu k volbě.

Nikoli v myšlenkovém „zpracování“ reality samém, ale v jednotě s předmětným „zpracováním“ a jeho prostřednictvím tkví základní „mechanismus“, jímž se utváří i vědomí subjektu, resp. jeho životní postoje, jako relativně stabilní jev.

jektu) je ovšem závislá na postižení jeho *určitosti jako systému*.⁽²⁰⁾ Protože však jde o jev a pojem dialektické povahy, musí být tato skutečnost respektována i v jednotlivých hlediscích systémového přístupu.⁽²¹⁾

Již z hlediska *elementů* systému musí být vymezen životními činnostmi jako takovým aspektem společenské reality, který — jako jednota reality obsažená v činné formě — odráží a syntetizuje jak bezprostředně celý komplex životního projevu, tak veškeré životní dispozice subjektu, a který tudíž nestojí vedle svých determinant, nýbrž je obsahuje jako určitý způsob jejich osvojení, uskutečnění a přetváření.⁽²²⁾

Avšak způsob života jako určitá kvalita není dán pouze kvalitativní určitostí jednotlivých svých komponentů. Tyto komponenty tvoří určitou skladbu s určitými vazbami. Tato skladba činností zakládá kvalitu jejich *vzájemného působení* — prostřednictvím důsledků činností jako životních dispozic subjektu⁽²³⁾ — a z tohoto působení se také sama dále vyvíjí. Současně tím způsob života jako celek zakládá určitou kvalitu aktuálního stavu rozvoje a vývojové tendence životních dispozic — především tedy rozvoje samotného nositele daného způsobu života.

Postižení určitosti zkoumaného jevu proto dovršují teprve hlediska *struktury a funkcí*.⁽²⁴⁾ Hledisko funkcí se pak dotýká jak systému způsobu života jako celku (a jako subsystému v celku vyššího řádu), tak jeho určitým způsobem strukturovaných komponentů. V tomto dvojím uplatnění hlediska je však koneckonců významový rozdíl jen potud, že funkce celého systému postihují příčinný moment reprodukce subjektu jako syntetickou kvalitu, kdežto funkce životních činností jsou jeho analytickým postižením v logice celého systému (v tom, jak životní činnost jako určitá díleč kvalita odráží a také konstituuje kvalitu celku).

(20) V postižení jevu pojmovým aparátem jde vždy o konkrétní realitu, konkrétní systém — zachycovaný ovšem určitým systémem abstrakcí.

(21) S pojetím způsobu života jako systému je koneckonců spojeno i řešení existujících úvah o diferenci mezi pojmy „činnost“ a „životní činnost“ (žiznědějatelnost), jimiž se, podle našeho názoru, směřuje k zachycení určitosti výrazu společenské podstaty subjektu, resp. různých stránek tohoto výrazu.

(22) Charakter souvislosti komponentů životního projevu a jejich výrazu v činné stránce je zřetelně vyjádřen například v Marxově charakteristice práce: Kromě duševního vztahu individua k jeho činnosti — říká — „je práce ještě něčím jiným — za prvé pro druhé...; za druhé je to určitý poměr individua samého k věci, na níž pracuje, a k jeho vlastním pracovním vlohám. Je to *pozitivní, tvořivá činnost*“ [Marx 1974 : 237]. Pracovní činnost je tu tedy výrazem určitého vztahu, produkcí vztahu i proměnou vztahu: mezi různými subjekty, mezi subjektem a předmětnými podmínkami činnosti i vnitřními dispozicemi subjektu. Je také potřebou i realizací potřeby atd. Tudíž — je tvorbou, tvořivou proměnou a tvořivým výrazem svých vlastních podmínek.

(23) Pokud chápeme způsob života jako způsob činné souvislosti životních podmínek, pak to znamená, že příčinný vztah jeho komponentů se uskutečňuje zprostředkovaně přes tvorbu životních podmínek a teprve změnou těchto podmínek se mění i způsob jejich činné souvislosti.

(24) Teprve těmito hledisky mohou být zachyceny podstatné významové dimenze problematiky, skryté za tím, co je různými autory vyjadřováno jako „to typické pro danou společnost“, jako „typické formy životních činností“, jako „způsob, druh životních činností“.

Bezprostředně ve vymezení specifiky (kvalitativní určitosti) způsobu života je hledisko *vzájemného působení činností*, a s ním *de facto* i systémový přístup v této rovině, akcentováno u nás I. Hrůzou [Hrůza 1974 : 802an.].

Z aspektu funkcí je přitom podstatné, že intence životní činnosti i celku způsobu života znamená *jednotu dvou funkčních stránek* — že vždy jde o rysy činného projevu i jako charakteristiku jednoty funkčního vztahu vůči svému nositeli a vůči společnosti (a ji tvořícím subjektům).(25)

Povaha jednoty těchto funkčních stránek (podvojnost této charakteristiky určitosti životního způsobu) tudíž vylučuje představu, že funkcemi lze postihovat pouze moment uchování kvality způsobu života a nikoli také moment kvalitativní změny. Fakt, že intence životní činnosti se v systému životních činností stabilizuje natolik, nakolik je funkční vůči tomuto systému, nelze chápat jednostranně a v této jednostrannosti absolutizovat. Intence životní činnosti je z hlediska své funkce v systému také funkcí měnícího se systému způsobu života subjektu (a v tomto smyslu i funkcí vůči subjektu vyššího řádu), a stejně tak je také funkcí změny systému vyššího řádu (a v tomto smyslu i funkcí vůči svému nositeli). Řeceno ještě jinak: nemusí být v této relaci na jedné straně chápána jako eufunkce, na druhé jako disfunkce.

Tato příčinná souvislost vývoje části a celku orientuje proto zkoumání životního způsobu k zachycení projevů společenské podstaty také v kvalitě *společensky podstatných projevů* toho či onoho subjektu. K odlišení těch životních činností, které jsou svou intencí vývojově rozhodujícími komponenty způsobu života — nejen ve smyslu obecné kvality základních komponentů reprodukce daného subjektu i společnosti jako celku (práce, společensko-politické činnosti atd.), ale i ve smyslu konkrétně historické sociální kvality reprodukční tendence životního způsobu, bezprostředně projevované, byl zatím jen určitými jeho komponenty.(26)

Společenský význam kategorie „způsob života“ spočívá tedy v tom, že zaměřuje poznání k aktům realizace společenského pohybu jako systému, v jehož určitosti (v obsazích odpovídajících hlediskům systémového přístupu) jsou odkrývány specifické a konkrétní formy projevu zákonů společenského vý-

(25) Otázka souladu dvou funkčních stránek je také jednou z dimenzí, na níž se pohybuje řešení problému zespolečenštěné, resp. bezprostředně společenské činnosti (přičemž daný problém se i v základní kvalitě obsahu liší podle typu společensko-ekonomické formace).

Aspekt funkcí nás také dovádí k dalšímu z řady obsahových významů pojmu „životní činnost“, sledujících postižení určitosti výrazu společenské podstaty subjektu: Od synonyma významu „životní projev“, naznačeného již formulací problému v *Německé ideologii*, přes životní činnost jako dialektickou syntézu na bázi činnosti (jako aspekt vyjadřující jednotu, souvislost určitých prvků reality) se tak dostáváme až k významu „životní funkce“. Tohoto významu jako synonyma životní činnosti ostatně užívá jak Marx („vlastní činná funkce“), tak například i N. S. Mansurov („fungování“) [Mansurov 1975 : 17]. Bez zajímavosti není ani to, že termín „žiznědějatělnost“ má v ruštině také i tento význam. A jak vyplývá i z dalšího, sám tento význam nás dovádí také k významu vývojově rozhodujících komponentů způsobu života jako určitých kvalit životní tvorby.

(26) Právě tu spočívá i významná dimenze strukturní stránky vyjádření sociálního obsahu způsobu života. Určitá kvalita životního způsobu subjektů vzniká a postupně se rozvíjí jako určitá intence bytí přechodných forem životních činností. Tento problém měl na mysli i V. I. Lenin při hodnocení významu subbotníků. „Nelze zaručit, že právě ‚komunistické subbotníky‘ sehraji zvlášť významnou úlohu. O to tu nejde. Jde o podporu všech a veškerých výhonků nového, z nichž život vybere života nejspolešnější“ [Lenin 1955 : 420].

voje(27) ve vzájemné souvislosti a jako určitá syntetická kvalita činného projevu toho či onoho subjektu.

Kvalita celku sociální skutečnosti není dána jen kvalitou životních podmínek, ale též způsobem života subjektů — kvalitou aktivního osvojení a přetváření podmínek a kvalitou vývojové tendence v této (byť rozporné) jednotě činné stránky života subjektů. Především v této vývojové společenské hodnotě je hlavní význam postižení způsobu života, neboť jí daný jev — jako pohyb reality „nesený“ určitým subjektem — charakterizuje společensko-ekonomickou formaci v perspektivě rozvoje společnosti a každého z jejích subjektů.

Literatura

- Abrahamovičová, I.: *Potřeby a zájmy a jejich vliv na rozvoj socialistického způsobu života*. Filozofický časopis 1976, č. 6.
- Bakurija, M. V.: *O dialektickologickéj povahe spôsobu definovania kategórii*. In: K otázkam metodológie vied. Bratislava, Pravda 1973.
- Bestužev-Lada, I. V.: *Prognozirovanije obraza žizni v uslovijach razvitogo socialističeskogo obščestva*. Kijev, Znanije 1975.
- Butěnko, A. P. — Cipko, A. S. — Kiselev, V. P.: *Socialističeskij obraz žizni- (Metodologičeskije problemy issledovanija.)* Moskva, Institut ekonomiki mirovoj socialističeskoj sistěmy AN SSSR 1975.
- Celková syntetická štúdia o teórii socialistického spôsobu života. Bratislava, Výskumný ústav životnej úrovne 1976.
- Cipko, A. S.: *Někotoryje metodologičeskije aspekty issledovanija socialističeskogo obraza žizni*. Voprosy filosofii 1976, č. 4. (S odkazem na: V. G. Asejev: *Problema motivacii i ličnosti*. In: Teoretičeskije problemy psichologii ličnosti. Moskva 1974.)
- Filipcová, B. — Filipce, J.: *Různoběžky života. Zápas o socialistický životní způsob*. Praha, Svoboda 1976.
- Grušin, B. A.: *Socialističeskij obraz žizni: Ponjatie i vozmožnyje napravlenija empiričeskogo issledovanija*. Voprosy filosofii 1977, č. 2.
- Hrůza, I.: *Socialistický způsob života a zákonitosti jeho rozvoje*. Filozofický časopis, 1974, č. 6.
- Huláková, M.: *Životní způsob, životní styl a socialistická společnost*. Filozofický časopis 1973, č. 3.
- Charvát, F.: *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií*. Praha, Svoboda 1975.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 29. Praha, SNPL 1955.

(27) Postup poznání tu samozřejmě nemá jednosměrný charakter. Uvedený přístup k problematice je takovým nástrojem poznání, bez něhož — jak upozorňuje A. K. Uledov — „je těžké poznat tendence vývoje, očekávané kvalitativní změny. Současně však nelze odhalit působení zákonů struktury a fungování, aniž se opíráme o znalost zákonů historického procesu v celku, tj. zákonů vývoje“.

Uledov dospívá ve shodě s dalšími autory (například G. J. Glezermanem) k závěru, že nelze sociologické zákony ostře členit na zákony struktury, fungování a vývoje, neboť spíše jen v rozdílné míře vyjadřují momenty struktury, fungování a vývoje společnosti. Protože — říká mimo jiné — „právě v míře, v jaké funkční souvislost vyjadřuje příčinnost..., vyvolává také změny“ [Uledov 1975 : 72, 147–154].

- Mansurov, N. S.: *Téoretičeskije voprosy izučeniya obraza žizni*. Moskva, Institut sociologičeskich issledovanij AN SSSR 1975.
- Manz, G.: *Životní úroveň obyvatelstva ve vztahu k socialistickému životnímu způsobu*. Sociologický časopis 1972, č. 3.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ I*. Praha, Svoboda 1971; „Grundrisse“ II. Praha, Svoboda 1974.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 3. Praha, SNPL 1958.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 20. Praha, Svoboda 1966.
- Rutkevič, M. N.: *Obraz žizni i „kačestvo žizni“*. Sociologičeskije issledovanja 1976, č. 4.
- Růžicka, R.: *K pojetí způsobu života a podmínek života v současné sovětské literatuře: přístupy, závěry, konsekvence*. Sociologický časopis 1979, č. 2.
- Uledov, A. K.: *Sociologičeskije zakony*. Moskva, Mysl 1975.

Резюме

Р. Ружичка: Категория образа жизни в познании диалектики общественного развития

Образ жизни имеет свое специфическое место в диалектике общественной действительности и в ее познании. Будучи составной частью и субкатегорией общественно-экономической формации она означает такую сторону действительности, которой характеризуется формация на уровне одного из своих противоречивых определений — т. е. противоречия условия жизни и образа жизни. Однако она является такой стороной лишь в виде реального, сложного, диалектически «содержательного» явления, которое создается в движении целого действительности и как специфическое проявление этого целого. Этому также должна соответствовать и логика ее понятийного выражения.

Анализ общественной действительности с точки зрения ее элементов и взаимовлияний этих элементов неизбежно ведет к тому, что в той или иной степени отражается качественное различие деятельностей и других элементов. Это фактически касается всех подходов к определению образа жизни, как уже в случае, когда данное понятие содержит деятельность вместе с другими элементами действительности, так и в случае, когда оно ее не содержит. В общественном жизненном процессе происходят изменения каждого элемента, включая деятельность. Однако именно деятельности являются тем элементом, с помощью которого эти изменения осуществляются и в этом смысле они представляют собой особое качество в общественной действительности. Они являются всеобщим условием жизненного процесса, которое обеспечивает единство действительности как единство общественной действительности и развитие субъекта как общественного субъекта. Значит они являются таким общим элементом, который в действительности представляет собой существование субъекта как движение и это движение как определенный способ взаимосвязи (взаимодействия) внешних и внутренних условий жизни субъекта — как образ жизни. Качественная определенность образа жизни имеет естественно свое конкретное историческое содержание (зависимое от конкретности классово-социальной дифференциации жизненных условий и конкретности их стадии развития), для определения которого эта общая дифференциация явления является лишь исходным пунктом.

Для того, чтобы понимать образ жизни как определенное качество естественно недостаточно различать лишь деятельность и жизненные условия. Необходимо прежде всего специфицировать более конкретно объективную и субъективную стороны как в условиях жизни, из противоположности и противоречивости которых создается образ жизни, так и в деятельности самой. Определение образа жизни проходит также сознанием субъекта, содержания которого эффективно различать как субъективные условия в узком собственном смысле. Речь идет о непрерывном процессе преобразования объективного определения в субъективное (и наоборот), при чем субъект (как данный в общественном отношении и сознательный фактор) «несет» каждое из этих определений лишь в единстве основных сторон своей деятельности, в единстве предметной и идейной деятельности и следовательно также в единстве выбора и творчества.

Итак, образом жизни субъект проявляет свою общественную сущность. Качество этого проявления заключается не только в преобразовании детерминации в опре-

деленную структуру деятельностей субъекта, но прежде всего в преобразовании детерминации в намерение (реальную направленность) этих деятельностей. То, что содержится в намерении в общественном отношении и что с ее помощью в общественном отношении отстаивается, потом является ее основным аспектом, ибо с ним связан вопрос качественного развития образа жизни как процесса, в котором случайность нового становится необходимостью и необходимость превращается в неизменность.

Возможность показаний конкретного содержания образа жизни зависит от его восприятия как системы. Так как речь идет о явлении и понятии диалектического характера, он должен быть уже с точки зрения элементов определен жизнедеятельностью как таким аспектом общественной действительности, который (оптикой данного элемента) отражает и синтезирует единицу жизненных условий субъекта, и который следовательно не стоит рядом со своими детерминантами, но содержит их как определенный способ их освоения, осуществления и преобразования. Точки зрения структуры и функций образа жизни далее завершают восприятие рассматриваемого явления тем, что выражают аспект жизнедеятельностей как определенности системы, т. е. связывают качественные характеристики явления не только с отдельными жизнедеятельностями, но одновременно также с единицей и взаимосвязью всех жизнедеятельностей субъекта. При этом с точки зрения функций существенно то, что намерение жизнедеятельности и единицы образа жизни означает единство двух функциональных сторон, что всегда речь идет о чертах активного проявления и как характеристики единства функционального отношения к своему носителю и обществу (или к другим, формирующим его субъектам). Из этого также вытекает, что намерение той или иной жизнедеятельности может быть, с точки зрения бинарности своей функции, как функцией образа жизни данного субъекта как меняющейся системы, так и функцией преобразования системы образа жизни высшего класса (общества). Эта действительность направляет исследование также на восприятие существенных проявлений субъекта в общественном отношении, как в смысле общего качества основных компонентов причинной стороны воспроизводства данного субъекта и общества как одного целого, так и в смысле конкретного исторического социального качества тенденции воспроизводства образа жизни, проявляемой пока лишь его определенными компонентами.

Общественное значение этого понятия и подхода к образу жизни состоит в том, что дает возможность вскрывать специфические и конкретные формы проявления законов общественного движения как определенное синтетическое качество активного проявления того или иного субъекта. Качество социальной действительности не показано лишь как качество жизненных условий, но также как образ жизни субъектов — качество активного освоения и преобразования условий, качество тенденции развития в этом (хотя противоречивом) единстве активной стороны жизни субъектов.

Summary

Růžicka R.: Category of the Way of Life in Comprehending the Dialectics of Social Development

The way of life occupies a specific place in the dialectics of the whole of social reality as well as in its cognition. As a component part and subcategory of the socio-economic formation it stands for an aspect of reality characterizing the formation on the level of one of its contradictory determinations — i. e. of the contradiction between living conditions and the way of life. To be sure, it represents such an aspect only as a real, complex, dialectically "comprehensive" phenomenon formed in the motion of the whole of reality, and as a specific manifestation of this whole. The logics of its conceptual expression must no doubt be conformable to this fact.

The analysis of social reality from the point of view of its elements and the interaction of these elements necessarily leads to a more or less exact reflection of the qualitative difference between activities and other elements. This holds for practically all approaches to the definition of the way of life, no matter whether they do or do not include activities together with other elements of reality in the given concept. In the social process of life, all elements — inclusive of activities — are subjected to change. However, it is exactly activities that represent the element through which changes are realized, and in this sense they stand for a special quality in social reality. They form a general condition of the process of life actualizing the

unity of reality as a unity of social reality and the development of the subject as a social subject. This in turn implies their being a general element which, in reality, represents the subject's existence as motion, and this motion as a particular mode of interdependence (interaction) of external and internal dispositions of the subject's life — as the way of life. The qualitative definiteness of the way of life naturally involves its concretely historical content (depending upon the concreteness of the class-social differentiation of living conditions and upon the concreteness of their developmental phase) in whose definition this general difference represents nothing but a starting point.

It goes without saying that the conception of the way of life as a certain quality postulates more than a mere differentiation of activity and living conditions. What is necessary first of all is a closer specification of the objective and the subjective aspect both in the living conditions whose antagonism and contradictoriness give rise to the way of life, and in the activities themselves. The determination of the way of life passes through the subjects' consciousness whose contents may be distinguished as subjective conditions in the narrower, proper, sense. What is involved here is a continuous process of transformation of the objective determination into a subjective one (and vice versa), while the subject (as a socially given and conscious factor) "bears" each of these determinations only in the unity of the basic aspects of his activity, in the unity of objective and intellectual activity, and, consequently, also in the unity of choice and creation.

Hence the subject manifests his social substance through his way of life. The quality of this manifestation lies not only in the transformation of the determination into a particular structure of the subject's activities, but primarily in the transformation of the determination into an intention (real orientation) of these activities. That which is socially contained in the intention and which socially asserts itself through its mediation represents its basic aspect owing to its relation to the issue of the qualitative development of the way of life as a process wherein the accidental character of the new becomes a necessity, and necessity changes into irreversibility.

The possibility of a statement about the concrete content of the way of life depends on its comprehension as a system. Since, however, a phenomenon and concept of a dialectical nature is involved here, it must be defined — already from the viewpoint of elements — in terms of life activities as such an aspect of social reality which (from the point of view of the given element) reflects and synthesizes the entirety of the subject's living dispositions, and consequently is not situated side by side with its determinants but contains them as a particular mode of their appropriation, realization and transformation. The aspects of structure and functions of the way of life then complete the comprehension of the phenomenon under examination by expressing the aspect of life activities as the definiteness of the system, i. e. they relate the qualitative characteristics of the phenomenon not only to single life activities but simultaneously also to the whole, to the interdependence of all life activities of the subject. Substantial from the point of view of functions is the fact that the intention of both the life activity and the way of life as a whole implies the unity of two functional aspects — that it is always a question of features of an active manifestation as a characterization of the unity of the functional relation to its bearer and to society (or to other subjects forming it). Hence it follows, moreover, that from the viewpoint of the duality of its function, the intention of any given life activity may be both a function of the way of life of the given subject as a changing system, and a function of the change of the system of the way of life of a higher order (society). This fact orientates research also to the comprehension of the subject's socially substantial manifestations — in the sense of the general quality of basic components of the causal aspect of reproduction of both the given subject and society as a whole, as well as in the sense of the concretely historical social quality of the reproductive tendency of the way of life manifesting itself, for the time being, by some of its components only.

The social significance of this conception and approach to the way of life rests in the fact that it provides the possibility to disclose specific and concrete forms of the manifestation of the laws of social motion as a certain synthetic quality of the active manifestation of the given subject. The quality of social reality is given not only by the quality of living conditions but also by the subject's way of life — by the quality of an active appropriation and transformation of conditions, and by the quality of the developmental tendency in this (however contradictory) unity of the active aspect of the subjects' life.